

===== Medgyesi Konstantin =====

/// „Az orvos azt mondja, az a bajom, hogy én örökké az én felelősségemre gondolok”

Kádár haragosan rémült tekintete és a bukás előszele

1. kép Móra Ferenc Múzeum Fotógyűjtemény Enyedi Zoltán-hagyaték. (MFM-E 943/10)

A fotón¹ az 1985-ben megválasztott országgyűlési képviselők egy csoportját láthatjuk. Az 1987 nyarán készült kép közepén Apró Antalt, az országgyűlés egykori elnökét, a Kádár-korszak vezető politikusát ismerhetjük fel, amint szigorú arccal nézi a szónokot.

¹ = A felvételt Enyedi Zoltán, a szegedi *Csongrád Megyei Hírlap* fotóriportere készítette.

A fotó bal felső széle felé a szemüveges úr Fekete János; a Magyar Nemzeti Bank befolyásos elnökhelyettese éppen jegyzeteket készít. A felvételen számos honatyát figyelhetünk meg; karcosabban kifejezve ők a kádári mamelukok a szocialista éra utolsó „rendi” országgyűléséből. Képviselők, akik – ahogy az a nonverbális jelek alapján kitetszik – mintha ki lennének mozdítva a komfortzónájukból. Önmagában ezért is érdekes és történelmi értékkel bír ez a fotókompozíció, de ami rendkívülivé teszi a felvételt, hogy a képen ott szerepel a még Apró Antalnál is szigorúbban figyelő Kádár János, a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának (MSZMP KB) főtitkára – éppen Király Zoltán szegedi országgyűlési képviselő beszédét hallgatja 1987. június 25-én.

Talán ez a Király-szónoklat volt a hivatalos nyilvánosság fórumain elhangzó első ellenzéki jellegű megszólalás 1956 óta. Kádár ilyen kritikus politikai beszédet évtizedek óta nem hallhatott, még a különböző vezető párttestületek ülésein sem, nem is szólva a nyilvános eseményekről. Enyedi Zoltán fotóriporter ezt a pillanatot kapta el. Láthatjuk az öreg országvezetőt; arcán a dühnek és valamiféle riadtságnak a keverékét fedezhetjük fel – érdemes Kádár lekonyuló szájára külön is rápillantani. Kádár János ekkor legfeljebb még pusztán sejtheti, innentől számára már csak lefelé vezet az út. Metaforikusan ettől a zavart tekintettől jutunk el az „üres bőröndig”, de erről majd később.

Király Zoltán, a televízióból akkor már országSZerte ismert riporter honatyaként egy egészen újszerű szerepet kezdett el kialakítani 1985-ös megválasztása után. E közéleti kísérletezés és új típusú képviselői mentalitás egyik markáns megnyilvánulása volt Király 1987. június 25-i parlamenti beszéde, melyben a szegedi honatya a korszakban megszokott országgyűlési felszólalásokhoz képest meglehetősen kritikus hangot ütött meg: azt a gondolatot vetette fel, hogy az ország nehéz helyzetéért ki a felelős? Kádár János ekkor már 31 éve állt Magyarország élén, ezért is érinthette a főtitkárt érzékenyen, amint Király az elkövetett hibák feltárásáról beszélt, s „a közelmúlt folyamatainak mélyreható”² elemzését, illetve a felelősség „pontos” megállapítását szorgalmazta.

Sokak számára egyértelmű lehetett, hogyha a felelősség kérdése egyszer napi-rendre kerül, akkor Kádár Jánost e gondolat kényszerpályára sodorhatja. Olyan volt a kádári országgyűlésben 1987-ben felvetni a felelősség gondolatát, mint amikor a színpadon felbukkan a pisztoly – tudjuk, hogy el fog sülni, csak az a dilemma, hogy mikor és hogyan.

Kádárt elérte Király gondolatsora: a képviselő által felvetett felelősséget nem sokkal később, szeptember 16-án, utolsó parlamenti beszéde alkalmával az öreg főtitkár magára is húzta. Ezt a történelmi és emberi folyamatot, drámát tekintjük át tanulmányunkban.

2 = = Országgyűlési napló, 1985–1990: 1099–1101.

Kádár János 1987. június 25-én délelőtt úgy ülhetett be az országgyűlési szék-sorokba, hogy a korábbi hónapokban a maga elé kitűzött hatalomtechnikai feladatot elvégezte: végrehajtott egy komolyabb vezetőcserét, de mindez az ő pozícióját nem érintette, így reálisan számolhatott azzal, hogy 1990-ig, a következő pártkongresszus idejéig, hivatalban marad. A változások legfontosabb eleme az volt, hogy a markánsan balos, „revizionista-faló”³ imázssal bíró budapesti első titkár, Grósz Károly lett a kormányfő a posztot 12 éven át betöltő Lázár György után. A magyar és a külföldi nyilvánosság számára mindez azt üzenete, Magyarországon politikai mozgások indultak el, de Kádár szilárdan áll a gáton. Király Zoltánnak a közpolitikai felelősséget firtató felvetése ebbe az összképbe rondított bele.

2. kép A parlamenti bársonyszékekben (balról jobbra): Maróthy László miniszterelnök-helyettes, Németh Károly, az Elnöki Tanács elnöke és Grósz Károly kormányfő (hátra tekintve). A második sorban (jobbról balra): Kádár János, az MSZMP főtitkára, Lázár György, az MSZMP főtitkár-helyettese, Gáspár Sándor, a SZOT elnöke, Óvári Miklós, az MSZMP KB irodavezetője és Havasi Ferenc, az MSZMP budapesti első titkára. (1987. június 25.). (MFM-E 94325)

Kádár János tizennyolc esztendőtt élt le Brezsnyevtől fenyegettetve, igaz, ennek a nyomásnak a súlya 1974-et, a honi reformerek félreállítását követően, majd a szovjet pártfőtitkár egyre romló egészségi állapota miatt fokozatosan csökkent. Mikor 1985-ben Mihail Gorbacsov hatalomra került, Kádár úgy érezhette, az új Szovjetunió már nem jelenthet rá veszélyt. Az ifjú Gorbacsovra a magyar főtitkár már az 1970-es

³ = = Csaba, 1992.

években felfigyelt.⁴ A szovjet politikus a Szovjetunió Kommunista Pártjának Központi Bizottsága (SZKP KB) titkáráként 1984-ben látogatást tett Magyarországon, és valósággal „beleszeretett” a kádári mezőgazdasági modellbe.⁵

Az új szovjet pártvezető és Kádár első hivatalos találkozója 1985. szeptember 25-én, Moszkvában azonban mindkét fél számára csalódást keltő volt: Gorbacsov kínosan feszengett Kádár hosszú monológjai alatt, az MSZMP főtitkára különös módon véget nem érő fejtegetésekbe bocsátkozott az 1956-os magyarországi eseményekről. Gorbacsov pedig kedves szavakkal és bókokkal fűszerezve ugyan, de mégis meglehetősen tapintatlanul hozta szóba Kádár korát és a lehetséges utódlást: „Szeretnék Önnek egy baráti tanácsot adni: ahogy az évek múlnak, és a kor az kor, ésszerűbben gazdálkodjék az erejével [...] óvni kell erejét, méltó utódokat kell felkészíteni” – mondta ki a Kádár számára lassan ölő méregként ható gondolatokat Gorbacsov.⁶ Az még külön arculcsapás lehetett az idős pártvezető számára, hogy a fiatalos SZKP-főtitkár nyilvánvaló utalásokat tett arra, hogy Kádár gazdaságpolitikája az utóbbi időkben egyre kudarcosabb. Gorbacsov kérdésbe ágyazta ugyan megjegyzéseit, de arról beszélt, hogy Kádár „áthágta a határokat”, és most emiatt merülnek fel a magyar gazdaságban „nehézségek”. Kádár defenzívába szorult, és erejéből csak arra futotta, hogy felemlégesse, ő már 1972-ben is felajánlotta a lemondását az MSZMP KB-nak és a szovjet pártvezetésnek is, de azt nem fogadták el.

Grósz Károlynak Kádár a halála előtt nem sokkal arról beszélt: 1980-ban elgondolkodott rajta, hogy visszavonuljon, de nem tette. S a későbbiekben pedig már úgy érezte, lemondása „gyávaság, megfutamodás lenne”.⁷ Tény, 1985 ősztől, Gorbacsov felvetésétől a visszavonulás kérdése forró témává vált Kádár János számára. Az egyre komolyabb gazdasági válsághelyzet és az utódlás kérdése miatt Kádár kettős szorításba került.

Ennek ellenére Kádár János nem akart jelentősebb változást, „nehogy úgy tűnjék a világnak, hogy ez az egész kurzus megbukott”.⁸

Amikor Gorbacsov 1986 júniusában Magyarországra látogatott, személyesen is meg akarta ismerni Kádár potenciális utódait, ezért külön kérte, hogy találkozhatson az MSZMP Politikai Bizottsága (PB) tagjaival és a KB titkáraival. A szovjet főtitkár kérését Kádár nem tudta negligálni, mindenesetre a magyar pártvezetés tagjainak előzetesen azt javasolta, hogy a találkozón tartózkodjanak a véleménynyilvánítástól, egyszerűen csak hallgassák meg Gorbacsovot. A szovjet politikus azonban fel akarta mérni a magyar vezetés karaktereit, ezért folyamatosan „noszogatta” őket, szólaljanak meg, mondjanak véleményt az általa vázolt politikai helyzetről. A magyar

4 = = Bodzabán–Szalay (szerk.), 1994: 48.

5 = = Uo. 49.

6 = = Baráth–Rainer (szerk.), 2000: 60.

7 = = Grósz, 1996.

8 = = Grósz, 1993.

politikusok viszont kínosan hallgattak, hiszen Kádár előtte nyilvánvalóan jelezte nekik, hogy „fogják be a szájukat”.⁹ Gorbacsov ötször tett rá kísérletet, hogy a KB-titkárokkal kibővített PB tagjai nyilvánuljanak meg; fél óráig próbálkozott, majd végül meguntta és lezárta a tárgyalást: „...elvtársak, ha nem tudunk beszélgetni, akkor minek ülünk itt, menjünk, csináljuk tovább a programot.”¹⁰

A budapesti látogatás részeként Kádár 4 és fél órás négy szemközti tárgyalást folytatott Gorbacsovval. A megbeszélésekről szóló hivatalos magyar jelentésnek az a része, miszerint Gorbacsov örömét fejezte ki, hogy Kádár és közte „nincs tabu téma”,¹¹ nyilvánvalóan arra utalhat, hogy az utódlási tematika folyton ott lóghatott a levegőben.

1987. április 6-án Gorbacsov bizalmas hangvételű levelet küldött Kádárnak, amelyben ismét felvetette az utódlás kérdését. A bizácias nyelvezetű dokumentumban a szovjet főtitkár formailag amellel érvel, hogy Kádár János a következő magyar pártkongresszusig maradjon a helyén, de a levél alapvető üzenete mégiscsak az, hogy az utódlás kérdése – Moszkvából tekintve is – továbbra is napirenden van. „Kötelességemnek tartom, kedves Kádár elvtárs, hogy közöljem Önnel, hogy megértjük az Ön gondját az utódlás biztosításáról a vezetésben” – írta Gorbacsov.¹²

Ekkorra Kádár fejében összeállhatott az a gondolati struktúra, hogy személyi változásokat hajt végre a vezetésben, de ő maga „nem futamodik meg”. 1987 márciusára már bizonyosan megfogalmazódik az a verzió, hogy Grósz Károly legyen a miniszterelnök. Ezt a megoldást Aczél György nem támogatja, s márciusi útja során a Gorbacsov bizalmasának számító Alekszandr Jakovlevnek meg is jegyzi: „...beszéljük rá Kádárt, hogy ne adja át Grószéknak a hatalmat.”¹³

Aczél attól tart, hogy Grósz irányítói pozícióból „balos fordulatot” vezényel majd le. Az idős politikus évtizedes visszatekintésben érez mély ellenszenvet Grósszal szemben – még 1985-ben, mikor Berecz János és Grósz Károly bekerült a Politikai Bizottságba, mondta e kemény szavakat Kádár Jánosnak: „Te kivégeztetted Nagy Imrét, mert hatalomra tört, és most beveszed a hatalmat megszerezni akaró '72-es¹⁴ puccsistákat.”¹⁵

9 == Bodzabán–Szalay (szerk.), 1994: 53.

10 == Uo.

11 == Baráth–Rainer (szerk.), 2000: 91.

12 == Mihail Gorbacsov levele Kádár Jánoshoz, 1987. április 6. M-KS 288-47 780. őe. (Közl: Huszár, 2002: 654–655.)

13 == Aczél, 1999: 123.

14 == Aczél György ezzel arra a köztudomású híresztelésre utal, miszerint Berecz János és Grósz Károly a hetvenes évek elején Biszku Béla és Gáspár Sándor híve lett volna. Mind Berecz, mind Grósz utólagosan is cáfolták, hogy a Kádár Jánossal szembe-szegülő „balos” csoportosulás támogatói voltak.

15 == Aczél, 1999: 123.

Közismert, hogy Kádár János sokáig próbálta relativizálni a gazdasági válság valós méreteit. Az iktatott főtitkári iratokból rekonstruálhatjuk, milyen hatások révén jutott el odáig Kádár, hogy a gazdaság problémáit valóban komolyan kell venni. Abel Aganbegjan szovjet akadémikus, Gorbacsov közgazdasági tanácsadója 1987 februárjában egy szigorúan titkos feljegyzést juttatott el Kádár Jánoshoz, melyben változásokat szorgalmazott a magyar gazdaságpolitikában. A szovjet közgazdász hangsúlyozta, nincs értelme, hogy a továbbiakban a múltban megszokott „rózsaszín”¹⁶ elemzések szülessenek; a magyar pénzügypolitika aktuális adatai kapcsán szó szerint a következő mondat szerepel a dokumentumban: „Ez katasztrófa.”¹⁷ Aganbegjan sürgette a magyar vezetést, hogy a szavakról a tettekre térjenek át. „Akarat-egységre és nem vitákra van szükség! Valakinek magára kell vállalnia a kemény döntéseket” – fogalmazott határozottan Gorbacsov tanácsadója.¹⁸

1987 első feléből három levelet találhatunk még, amelyek különböző sugalmazott szándékokból születtek ugyan, de mindegyikből kiolvasható, hogy a Kádárhoz közel álló személyiség válságjegyeket érzékel. Kádár János 1987. június 5-én látta-mozta Bognár József közgazdász, akadémikus, egykori miniszter feljegyzését,¹⁹ melyben Bognár kétségtelenül a megszokottól eltérő közgazdasági megoldásokat szorgalmaz, de a 9 oldalas dokumentumból is egyértelműen kitetszik, hogy az akadémikus érdemi gazdaságpolitikai fordulatot sürget.

Június 9-én olvasta el Kádár János Boldizsár Iván író-újságíró, országgyűlési képviselő sorait. A szöveg fontosságát mutatja, hogy Kádár saját kezűleg írta rá az irattárba való lehelyezés előtt, hogy bizalmas. Boldizsár baráti hangvételi levelében igyekezett valamiféle „nép hangja” szerepet eljátszani, s figyelmeztetni Kádárt, hogy az utóbbi hetekben egyre többen Kádárt teszik felelőssé a kibontakozó válságról: „országszerte nagymértékű destabilizáló és diszkreditáló kampány folyik, és ennek a céltáblája Te vagy” – írta Boldizsár, aki azt is aláhúzta, hogy mindezen jelenségek az „utódlási harccal” függenek össze.²⁰ A tekintélyes társutas újságíró egyfajta „új társadalmi mechanizmus” kialakítása mellett érvel. A forrásban Kádár több, számára fájdalmas gondolatot olvashatott – nem véletlenül minősítette bizalmasnak a szöveget –, az viszont bizonyára hízelgő lehetett neki, hogy Boldizsár leszögezte: „Te, csak Te tudod megállítani az országot a bizalmi válságnak azon az útján, ami már-már lejtővel fenyeget.”²¹ Boldizsár Iván e gondolatai is megerősíthették Kádárt abban a

16 == A. G. Aganbegjan akadémikus észrevételei a magyar gazdasági helyzettel kapcsolatban. M-KS 288-47 778. őe.

17 == A. G. Aganbegjan akadémikus észrevételei a magyar gazdasági helyzettel kapcsolatban. M-KS 288-47 778. őe.

18 == Uo.

19 == Bognár József feljegyzése Kádár János számára, 1987. június 5. M-KS 288-47 779. őe.

20 == Boldizsár Iván levele Kádár Jánosnak, 1987. június 9. M-KS 288-47 779. őe.

21 == Uo.

hitében, hogy a felemás vezetőváltásról szóló koncepciója helyes, s rá nagyobb szüksége van az országnak, mint valaha.

Fekete János, a Magyar Nemzeti Bank elnökhelyettese, aki Kádár számára a gazdasági ügyekben viszonyítási pontot jelentett, június 16-i kézzel írt bizalmas levelében leszögezte: 1987 első öt hónapjában az ország finanszírozhatóságát illusztráló számok rosszabbá váltak. „A piacon az első visszautasításokat el kellett szenvednünk, és eddigi legbiztosabb partnereink, legnagyobb hitelezőink, a japán bankok is elbizonytalanodtak” – húzta alá Fekete.²² Gorbacsov tanácsadójának korábban idézett gondolait, miszerint „valakinek” magára kell vállalnia a kemény döntések ódiúját, Kádár úgy fordította le magában, hogy kell találnia egy olyan vezetőt, aki képes a határozott döntéshozatalra.

A fellelhető információk alapján Grósz Károly nem számított rá, hogy miniszterelnöki felkérést kapjon; azzal kalkulált, hogy a budapesti első titkárság után a központi pártapparátusba menjen be vezetői pozícióba. Miután Kádár közölte vele, hogy kormányfőnek szánna, Grósz ellenállt; azzal érvelt, soha korábban nem dolgozott a közigazgatásban, a gazdaságpolitikával pedig csak mint párttitkár foglalkozott. Kádár több estén át győzködte a budapesti első titkárt, hogy vállalja a megbízást.²³ „Az volt a véleményem, hogy abban a válság-helyzetben csak profi gazdasági szakember lehet jó miniszterelnök. Kádár János mégis ragaszkodott személyemhez. Hangsúlyozta: Én magában feltétlenül megbízok” – emlékezett a későbbiekben Grósz.²⁴ Huszár Tibor egyszerűen csak úgy látja, hogy Kádár János „rálőcsölte”²⁵ Grósz Károlyra az ország irányításának „napi-gyakorlati” gondjait.

Az MSZMP PB június 19-i ülésén jóváhagyták Kádár János főtitkár javaslatát arról, hogy Grósz Károly legyen a kormányfő. Ekkor született döntés arról is, hogy Lázár György főtitkárhelyettesként, Németh Károly pedig az Elnöki Tanács elnökeként folytatja, és ekkor lett a KB gazdaságpolitikai titkára a fiatal Németh Miklós. A személyi változások nyilvánvalóan az egy lépés előre, egy lépés hátra vezetési filozófia jegyében zajlottak le.

A PB-ülésen Kádár egészen felszabadultnak tűnt. A gazdaságpolitikai tézisekről szóló vita alkalmával még viccelődő jellegű megnyilvánulásai is voltak: például amikor az előterjesztés azon megfogalmazását bírálta, miszerint „vonzóbbá” kell tenni a magyar cégeket a működőtőke számára, dörögve szölt be az előterjesztőknek: „ez nem szépségverseny”. Szellemeskedve állapította meg azt is, hogy nem szereti a gazdaságpolitikai dokumentumokban a „filmszínházi” kifejezéseket – éppen ezért

22 = = Fekete János levele Kádár Jánosnak, 1987. június 16. M-KS 288-47 779. őe.

23 = = Lendvai, 1990: 125.

24 = = Grósz, 1996.

25 = = Huszár, 2003: 301.

nem jó az a megfogalmazás, hogy egy-egy vállalatnak úgymond főszerepet kell vállalnia a változások kapcsán.²⁶

A június 19-i PB-ülés döntéseit a KB június 23-án jóváhagyta. Az érdemi változásnak tekinthető kormányfőváltásról mondta ezt a plénum előtt Kádár János: „A Grósz elvtárs miniszterelnöki jelölésére vonatkozó javaslatot, ahol ez szóba került, egyöntetűen elfogadták és támogatták. Grósz elvtárs maga emlegette, hogy neki most egy kicsit vegyes a híre, keménynek tartják. Azt hiszem, hogy most a végrehajtásban, és nem a politikában, nem is baj az, ha kicsit keményebb gyakorlat érvényesül.”²⁷

E kádári szövegpanelben is tetten érhető az Aganbegjan akadémikus által megfogalmazott tanács, miszerint kell „valaki”, aki képes „kemény” döntéseket hozni. Magán a KB-ülésen ugyanakkor Kádár komoly kritikát kénytelen elviselni az 1975-ben leváltott, a gazdasági reform ügye iránt elkötelezett egykori kormányfőtől, Fock Jenőtől. Fock szerint rossz üzenete van Lázár főtitkárhelyettesi kinevezésének. A volt miniszterelnök a legfájóbb ponton támadja meg a kádári felemás változások koncepcióját, amikor így beszél: „...azt javasolnám, hogy Kádár elvtárs legyen egy személyben a párt elnöke és az Elnöki Tanács elnöke. És legyen új főtitkár és főtitkárhelyettes.”²⁸ Fock elsőként arra is utalást tesz, hogy egy párttertekezlet összehívása lenne a megfelelő megoldás a személyi kérdések tisztázására. A KB – ekkor még – érdemben nem mérlegelte Fock Jenő felvetését, és hatályban tartotta a kádári stratégiát, amely szerint hivatalba lép egy komoly felhatalmazással bíró, dinamikus miniszterelnök, Grósz Károly személyében, de a főtitkári posztot érintően egyelőre nem lehet változás.

Az országgyűlés 1987. június 25-i ülésén mutatkozott be a kinevezett új kormányfő. Kádár János úgy érezhette, sikerült neki új, stabil mederbe terelnie a korábbi hónapokban sodródni látszó magyar politikai életet. Ekkor hangzott el az említett Király Zoltán-beszéd a parlament plenáris ülésén. „Az ország gazdasági helyzete igen súlyos, és ha nem tudunk rövid időn belül valódi fordulatot elérni az állam és a vállalatok gazdasági magatartásában, akkor az egyensúly végképp felbomlik, s ennek beláthatatlan következményei lesznek az egész jövőnkre”²⁹ – mondta Király. Felszólalása végén pedig leszögezte: a súlyos költségvetési hiány „drámaian vetíti eléink feszítő gondjainkat. Sürget az idő, cselekednünk kell.” E szókimondó beszéd már önmagában is magára vonhatta volna a közvélemény figyelmét; a problémákért való felelősség felvetéséről szóló rész pedig nyilvánvalóan üzenté mindenki számára: inentől kezdve minden máshogy lesz, mint ahogy a korábbi három évtizedben volt.

26 == Az MSZMP PB 1987. június 19-ei ülésének jegyzőkönyve. M-KS 288-5 1001. őe. Az ülés hangfelvétele: M/236.

27 == Az MSZMP KB 1987. június 23-i ülésének jegyzőkönyve. M-KS 288-4 225. őe.

28 == Uo.

29 == Országgyűlési napló, 1985–1990: 1099–1101.

Király Zoltán 1985-ben meglepetésre legyőzte az országgyűlési képviselőválasztáson a hírhedt Komócsin Mihályt, a Csongrád megyei pártbizottság egykori első titkárát, aki évtizedeken keresztül Szeged meghatározó közéleti tényezője volt. „Az 1985-ös országgyűlési választások előtt Komócsin Mihály megyei első titkár képviselői jelölőgyűlésére voltunk hivatalosak. Itt jutott eszembe, hogy már nyitva áll a lehetőség a közvetlen, kettős jelölésre. – Miért is ne tennénk próbát, mondjuk a képernyőről ismert Király Zoltán kollégámmal? – jutott eszembe váratlanul. – Így is tettünk. Spontán előterjesztésünktől a levezető elnök alaposan elképedt, de a kezdeményezés egyetértésre talált az odatoborzott közönség soraiban. A jelölőgyűlés a meglepett riportert többséggel meg is szavazta. Így lett Király Zoltán, a körzeti stúdió pártalapszervezetének akkori titkára a Parlament képviselője”³⁰ – emlékezik az örkényi egypercesekért kiáltó abszurd helyzetre Pavlovits Miklós egykori tévériporter.

3. kép Király Zoltán országgyűlési képviselő beszédet mond a parlamentben 1987. június 25-én. (MFM-E 943/1)

Király Zoltán úgy tudja, az öreg megyei diktátornak a választás éjszakáján nem merték a munkatársai megmondani, hogy nem győzött. A médiaszemélyiség bízhatott országos ismertségében, így magabiztosan közlekedhetett először a Csongrád megyei, majd az országos politikában is. „Nem voltam hajlandó félni”³¹ – mondja Király a vele készült interjúban. Miután vidéki fiúként bekerült a parlamentbe, meghatódva és mindenre rácsodálkozva végigjárta az épületet, majd elkezdte kialakítani korábbi televíziós tapasztalataiból országgyűlési képviselői karakterét. Érdeklődött,

³⁰ == Pavlovits, 2017: 11–12.

³¹ == Király Zoltán-interjú, 2019.

nyüzsgött, s felszólalt. Mint a mesében a legkisebb királyfi, aki szerencsét próbál – majd máshogy folytatva a történetet: kiselefantként mozog a nagypolitikai porcelánboltban, de a sármos Királynak ez jól állt.

Közéleti bátorságára jellemző, hogy a választás után nem sokkal meglátogatta a legyőzött Komócsint. Az akkor már nyugdíjas egykori megyei első titkár almával kínálta a frissen megválasztott honatyát: „Hát sokat nem beszélgettünk egyébként, csak azt tudom, hogy hozott egy tányért, egy almát meg egy kést. És néztem, hogy minek ide kés? Köszönöm szépen, fölkaptam az almát, beleharaptam... Na, mondom! Én világ életemben, úgy látszik, utcagyerek voltam”³² – emlékszik Király.

Kádár Jánossal egyetlen alkalommal találkozott személyesen. Még az 1985-ben megválasztott parlament alakuló ülésén. Erről visszaemlékezésében így ír az egykori képviselő: „A folyosói bolyongásomkor megláttam egy matyó motívumokkal díszített népi ruhába öltözött asszonyságot. Megálltam és beszédbe elegyedtünk. Kiderült, ő is képviselő. S a mi társalgásunkba kapcsolódott be az éppen arra járó főtitkár. Persze, hogy nem én érdekeltem – bár a csuda tudja, nem vagyok biztos abban, hogy nem tudta: győztem Komócsin elvtársával szemben.”³³

Király képviselő 1986-ban közös levelet írt Kádár János MSZMP-főtitkárnak, Losonczy Pálnak, az Elnöki Tanács elnökének, Lázár György miniszterelnöknek, Sarlós István parlamenti elnöknek és Czinege Lajos miniszterelnök-helyettesnek, korábbi honvédelmi miniszternek, amelyben azt javasolta, hogy fagyasszák be a katonai kiadásokat. Ekkor állítólag Kádár csak ennyit mondott szűk munkatársi körben: „Ez a gyerek vagy provokálni akar vagy hülye!”³⁴

Nem feltételezhetjük, hogy Király Zoltán 1987. június 25-én a közpolitikai felelősség témájának felvetésével tudatos stratégiát alkotva akart csapdát állítani Kádár Jánosnak. Az erejéből folyamatosan vesztő főtitkár azonban váratlanul belesétált a politikai csapdába; élete utolsó parlamenti beszéde (1987. szeptember 16-án) végzetesnek bizonyult országvezetői imázsa szempontjából.

„Aki akarja, ossza tovább a felelősséget. Mert mondtuk, hogy van kollektív vezetés is, és ez van; a mi pártunkban kollektív vezetés van. A végrehajtásban van egyéni felelősség, vannak testületek, amelyek felelnek. Ezt el is lehet osztani, hogy ki milyen régen van ezekben a testületekben. Akkor valószínűleg nekem jár a legnagyobb rész ebből a felelősségből, mert valahogy jelen voltam mindig. Elfogadtam ezeket a terveket és megszavaztam. Hát így áll a felelősség dolga” – húzta magára közvetlenül is az ország állapotáért a „felelősséget” Kádár János.³⁵ Az idézet maga azonban nem adja vissza azt az összevisszaságot, amely az öreg főtitkár utolsó országgyűlési megszólalását jellemezte.

32 = = Uo.

33 = = Király, 2010: 136.

34 = = Király Zoltán-interjú, 2019.

35 = = Országgyűlési napló, 1985–1990: 1234–1255.

Az ország nyilvánossága a televíziós összefoglalóból értesült Kádár János beszédéről. A közvélemény ekkor szembesülhetett azzal, Kádár János elvesztette a realitásérzékét, képességét az irányításra, a kibontakozó válsághelyzet elemzésére.

4. kép Kádár János utolsó parlamenti beszéde közben, 1987. szeptember 16-án.
(MFM-E 95011)

Kádár mentális és fizikai állapota a nyári hónapokban sokat romlott. Csehák Judit, aki júniustól lett a Politikai Bizottság tagja, orvosként már korábban is szembesült azzal, hogy Kádárnak előrehaladott érelmeszesedése van, s ebből fakadóan egyre kevésbé képes koncentrálni.³⁶ Grósz Károly is úgy emlékezett később, hogy Kádár 1987 őszére már alig tudott „eligazodni” a politikai fejlemények között.³⁷

Berecz János KB-titkár így foglalja össze véleményét Kádár utolsó parlamenti beszédéről: „Grósz, az új miniszterelnök jól tudta, hogy másféle munkaprogramra van szükség. Szakmai és politikai körökben megvitatták a tervezetet, és az Országgyűlés szeptember 16–19. között tárgyalta meg a programot. Ekkor felszólalt Kádár János is; szabadon, papír nélkül beszélt. Egy picit jegyzet azért volt a kezében, rajta néhány szó. A hozzászólás nagy megdöbbenést keltett. Hol logikusan, érthetően beszélt, érvekkel alátámasztva támogatta a programot, hol pedig alig érthetően, kifejezetten zavarosan adta elő a mondanóját. Néha példákat hozott fel véleménye alátámasztására, amelyeket aztán félbehagyott, többször hivatkozott svédországi tapasztalásokra.”

³⁶ == Lengyel, 2014: 117.

³⁷ == Grósz Károly-életútinterjú (é. n.).

talataira. Valahogyan még a kecske is szóba került. Bevallom, döbbenet néztem és hallgattam a leépülő vezető vergődését, ami másfél órán át tartott. Számomra ez igen gyötrelmes másfél óra volt.”³⁸

A kádári megszólalás teljes kontrasztban állt az ugyanazon napon elmondott miniszterelnöki expozéval; Grósz Károly reális nyelvezetével, modernnek tűnő kommunikációs paneljeivel szemben Kádár beszéde maga volt az anakronizmus. Az új kormányfő úgy vélte, sem a növekedési ütem megalapozatlan gyorsítása, sem a gazdaság szerkezeti megújulása nélküli korlátozó politika nem vezethet eredményre, csak újratermeli az egyre súlyosbodó egyensúlyzavarokat, vagyis a miniszterelnök egyértelművé tette, hogy a korábbi esztendőkből folytatott kádári gazdaságpolitika zsákutca. „Egyik feltűnő ellentmondásunk, hogy bár csaknem két évtizede élünk a reform szellemében, az élet számos területén még mindig erős a konzervativizmus. Jelen van a változtatás igénye, de ellenállás tapasztalható mindenfajta komolyabb változással szemben” – mondta Grósz Károly.³⁹ A nyilvánosság összevethette a két beszédet, Grósz expozéját és Kádár motyogó, határozatlan felszólalását, és sokan úgy érezhették: az ország új erős embere a dinamikus miniszterelnök, aki érthetően, határozottan beszél.⁴⁰

Fekete János később úgy értékelte, „kegyetlenség” volt, hogy „nem beszéltek le” Kádár Jánost a parlamenti felszólalásról.⁴¹ Morvay László, a XI. kerület képviselője szerint Kádár János „nevezetes” országgyűlési beszéde a „belső erjedésnek” és a „nemzeti elégedetlenség felszínre kerülésének” volt a jelképe – különösen azért, mert „felmerült a felelősség kérdése is. Ki mikor mit rontott el, és ki miért felelős? A magam részéről ekkor észleltem először a változás szelét”⁴² – emlékezett a honatya. Volt olyan országgyűlési képviselő, aki utólagosan az 1985–1990-es parlamenti ciklus kapcsán Kádár 1987. szeptemberi beszédét emelte ki, mint ami leginkább megbotránkoztatta: „Megütközéssel hallgattam Kádár utolsó parlamenti beszédét” – írta Varga Miklós veszprémi képviselő.⁴³

Kérdésekre Medgyessy Péter, aki ebben az időszakban kormányfőhelyettesként volt jelen az országgyűlési patkóban, a következőképpen értékelte az ominózus parlamenti ülésnapot: „Kádár már akkor érezhetően egy fáradt öregember benyomását keltette. A mondanivalója is régies volt, meg az előadás modora is; Grószban pedig akkor még nagyon erősen mozdult a dinamika, egyfajta nyitottság a változások

38 == Berecz, 2012 (o. n.).

39 == Országgyűlési napló, 1985–1990: 1209–1227. (A kormányfői felszólalást a *Magyar Hírlap* 1987. szeptember 17-i száma is közölte. A Grósz-beszédről még: Feitl, 2019: 182–185.)

40 == Király Zoltán utólag is úgy látja, 1987 őszén egyértelműen az látszott: Grósz Károly miniszterelnök „komolyan gondolja a reformot” (Király Zoltán-interjú, 2019).

41 == Sztrapák, 2007: 60.

42 == Uo. 111.

43 == Uo. 364.

irányában, tehát nagyon lehetett érezni, hogy itt ez egy új korszak.”⁴⁴ Medgyessy szerint Grósz 1987-es parlamenti sikere mögött az is meghúzódhat, hogy az új kormányfő tapasztalt kommunikátor volt, aki kedvelte a „meglepő mondatokat, fordulatokat”. Hasonlóképpen látja Barabás János, az MSZMP KB egykori titkára is, aki úgy véli, Grósznak „nagyon jó volt a beszélőkéje” – s mindehhez társult nála egyfajta klasszikus menedzserszemlélet.⁴⁵ Ifjabb Tömpe István kormányfőtanácsos szerint Grósz 1987–88-ban „felfedezte”⁴⁶ a sajtónyilvánosságot, s „hangos kommunikációval rontott a tempóságra”.⁴⁷

5. kép Grósz Károly miniszterelnök kormánya programját ismerteti az országgyűlésben 1987. szeptember 16-án. A második sorban (balról jobbra) Kállai Gyula, a Hazafias Népfront elnöke és Szűrös Mátyás, az MSZMP KB titkára. A negyedik sorban láthatjuk Nyers Rezsőt és Korom Mihályt, az Alkotmányjogi Tanács elnökét. Németh Károly mögött pedig Havasi Ferenc foglalt helyet. (MFM-E 950/1)

44 = = Medgyessy Péter-interjú, 2020.

45 = = Barabás János-interjú, 2020.

46 = = Tömpe István-interjú, 2020.

47 = = Tömpe, 2015: 306.

Kádár János életrajzírója, Roger Gaugh a főtitkár utolsó parlamenti felszólalása kapcsán külön is kiemeli, hogy Kádár hibát követett el, mikor belement a felelősség porciózásába: „Míg Grósz élénken, üzletemberi stílusban vázolta programját, Kádár szereplése maga volt a katasztrófa. Beszéde elmosódott volt, ide-oda ugrált a tárgykörök között. A leginkább azonban azzal ügyetlenkedte el a dolgot, hogy hibát ismert be.”⁴⁸ Romsics Ignác a rendszerváltozásról szóló könyvében szintén így vélekedik: „A sok szürkeség és semmitmondás után, amelyben az elmúlt években részük volt, Grósz Károly lendületességére és szókimondó stílusára mindazonáltal felfigyeltek az emberek. Fellépésének társadalmi fogadtatása ezért kedvező, de legalábbis várakozásteljes volt. Kádár viszont, aki kénytelen volt elismerni, hogy a pártvezetés hibákat követett el, s abból a felelősségből, amelyet ezért viselnie kell, neki is jár egy jó rész, fáradt és elgyötört öregember benyomását keltette.”⁴⁹ Ripp Zoltán is úgy véli, a közvélemény szemében Kádár János beszéde Grósz Károly expozéjának „ellenpontjaként” tűnt fel: „Elsősorban enerváltsága, avitt stílusa és fogalomhasználata tűnt fel. Kifejezetten konzervatív benyomást keltett, különösen Grósz fellépésének dinamizmusa és reformelkötelezettségének hangoztatása mellett. Ezzel az előadásmóddal a saját rovására erősítette Grósz pozícióját.”⁵⁰ Tőkés Rudolf hasonlóképpen vélekedik Grósz Károly és Kádár János 1987. őszi parlamenti fellépéséről: „Grósz nyilvánvalóan Kádár alternatívája lett, amikor szeptember közepén mindketten a televízió által országosan közvetített beszédet mondtak az országgyűlésben. Grósz beszéde és a kormány gazdasági programja nem ígért könnyű és gyors megoldást az ország súlyos gazdasági problémáira. Mégis a legtöbb emberre pozitív hatást gyakorolt [...]. Grószéval ellentétben Kádár beszéde szétfolyó, védekező hangvételű és önérdeket szolgáló beszámoló volt.”⁵¹

Az 1987-es esztendő őszi ülészakán – szeptember 18-án, vagyis két nappal Kádár és Grósz parlamenti beszédét követően – ismét felszólalt Király Zoltán. Az még csak laza bemelegítésnek tűnt, hogy a honatya tiltakozott a „sajtótörvényellenes” gyakorlat ellen, miszerint „egyetlen hatalmi központból mondják meg, hogy mit és hogyan írjanak a lapok a parlamenti ülészakáról”.⁵² Ezzel Király arra utalt, hogy a hivatalos sajtóban a június 25-i beszédét a központi cenzúra igyekezett elhallgattatni. Utána viszont a képviselő megint a közpolitikai felelősség témáját hozta elő – úgy, hogy immáron reagálni tudott a Kádár János által e kérdésben elmondottakra is: „Szóba került már a felelősség kérdése. Kádár elvtárs is említette ezt, hozzátéve, hogy a felelősséget tovább lehet osztani, lévén hogy kollektív vezetés van. Nekem az az érzésem, és a véleményem, hogy a kollektív vezetés egyúttal el is

48 = = Gaugh, 2006: 452.

49 = = Romsics, 2003: 52.

50 = = Ripp, 2006: 57.

51 = = Tőkés, 1998: 284.

52 = = Országgyűlési napló, 1985–1990: 1403.

mossa a valóságos felelősséget, de elmosza a megszemélyesíthető felelősségvállalást is” – jelentette ki Király.⁵³ A honatya a beszéde végén – a hivatalos országgyűlési jegyzőkönyv tanúsága szerint – „hosszantartó lelkes, ütemes” tapsot kapott a hallgatóságtól; döntő részben a karzatról. „És akkora tapsot Rákosi se kapott, épp ezen ökörködtem magamban” – emlékszik Király Zoltán.⁵⁴

A felelősség újbóli felvetése, illetve az a tényező, miszerint Király kritizálta, hogy Kádár a kollektív vezetés mögé kívánt bújni a felelősség részbeni vállalásakor, mélységesen feldühítették Kádár Jánost. Feltehetően a főtitkár annak sem örült, hogy Grósz Károly miniszterelnök szeptember 18-i nemzetközi sajtótájékoztatóján viszont lényegében kiállt Király Zoltán mellett: „Ami pedig Király Zoltán képviselő felszólalását illeti, szeretném világosan megmondani, hogy nem is értem, miért kell ezen töprengeni. Ugyanis semmi mást nem tett, mint megfogalmazta azokat a kérdéseket, amelyek ma az embereket foglalkoztatják. S ha az embereket ezek a kérdések foglalkoztatják, akkor nekünk ezekre válaszolni kell” – nyilatkozta Grósz.⁵⁵

Hogy Kádár János valósággal kiborult Király Zoltán újabb megnyilatkozásai kapcsán, onnan tudhatjuk, hogy a PB 1987. szeptember 22-i ülésén ennek az érzelmi túlfűtöttségnek hangot is adott.⁵⁶ A főtitkár napirend előtt kért szót, és nyilvánvalóvá tette, számára elfogadhatatlan, ami az országgyűlésben néhány nappal korábban történt. Felvetette, módosítani szükséges a választási törvényt, a parlament működési rendjét, változtatni kell az országgyűlés „tisztikarán”, mert erélytelenül vezették az ülést. Felháborodva tette szóvá, hogy a parlament előjárói az ülésteremben és a karzaton is engedték a „megszervezett színházi tapsoló csoport” tevékenységét. Kádár egyértelműen Királyra célozva mondja ki: aki nem a párt érdekeinek megfelelően jár el, azt ki kell zárni a pártból. A pártfegyelmik ügyét érintő feladatokat ott helyben ki is osztotta Fejti György KB-titkár és Óvári Miklós KB-iroda-vezető számára. Mint közismert, 1988. április 9-én, bő egy hónappal a sorsdöntő májusi pártértekezlet előtt Király Zoltánt (és három társát, Bihari Mihályt, Bíró Zoltánt és Lengyel Lászlót) kizárták az MSZMP-ből, amely történet tovább erodálta a kádári vezetés tekintélyét az országban.

Kádár János 1987 nyarától kezdve már nem tudott többet szabadulni a „felelősség” kínzó gondolatától. Ősszel az előbbieken idézett módon igyekezett reflektálni a Király Zoltán által 1987. június 25-én felvetett felelősségi tematikára. Élete hátralévő hónapjaiban a felelősséggel mint láthatatlan ellenséggel küszködött folyamatosan. Amikor 1988. február 8-án megjelent a budapesti pártbizottságon, akkor is a felelősség nevű démonnal viaskodott; utalt rá, hogy erre a szeptemberi parlamenti beszédében is kitért, és azt próbálta bizonygatni: ő mindig a kollektív vezetésre töre-

53 = = Uo. 1404.

54 = = Király Zoltán-interjú, 2019.

55 = = Grósz Károly sajtótájékoztatójáról tudósít: *Magyar Hírlap*, 1987. szeptember 19.

56 = = Az MSZMP PB 1987. szeptember 22-i ülésének jegyzőkönyve. M-KS 288-5 1008. őe. Az ülés hangfelvétele: M/243.

kedett, ezért a felelősség is közös.⁵⁷ Utolsó nyilvános beszédében, 1989. április 12-én, amikor a Központi Bizottság plénuma szembesülhetett Kádár (mint apafigura) teljes lelki szétesésével, összesen nyolcszor vágott bele a felelősség kérdésének a különböző megközelítésű taglalásába. Érdemben egyik mondatot sem tudta befejezni; csak illusztrációként kettő mondat: „Nem csak a felelősségem, az életem is attól függött, és sok ember élete, hogy ezt elmondhassam.”⁵⁸ [...] De hát mit tehetek, mondják meg, mit csináljak, ha az első kérdés nem az, mint amire én fel vagyok készülve? Erre sem lehetek büszke, nem lehetek büszke. Amikor – talán ezt mindenki tudja, hogy mit jelent ez a felelősség.”⁵⁹

A felelősséggel birkózó mondatok közül talán csak egy akad, aminek egyértelmű jelentése van, de ettől a szöveg maga még drámaibb: „Az orvos azt mondja, az a bajom, hogy én örökké az én felelősségemre gondolok.”⁶⁰ Grósz Károly egyik interjújából tudhatjuk, Kádár a halála előtti időkben sem tudott szabadulni a „felelősség” szorításából.⁶¹ Egyszerre harcolt a rá törő múltért viselt felelősséggel és a halállal.

Mint ahogyan szimbolikusnak tekintjük Kádár tekintetét 1987 nyaráról, hasonlóképp metaforaerejű a következő történet: 1989 kora nyarán Kádár János hívatta a lakására Grósz Károly főtitkárt. Grósz már szürkületben érkezett ki a Kádár-villához, s látta, hogy Kádár ballonkabátban várja, mellette egy bőrönd. A nem beszámítható egykori pártvezető egyfolytában arról beszélt, őt már vigyék is el, tartóztassák le, már hallja is a tankok hangját. Grósz Károly visszakísérte az épületbe Kádárt, igyekezett őt megnyugtatni; a súlyos állapotban lévő öregember le is dőlt az ágyra. Grósz viszont kíváncsi volt, mégis mi lehetett a kofferben, amivel Kádár el akart indulni – belenézett, s ekkor látta: a bőrönd teljesen üres volt.⁶²

57 == Berecz, 2012 (o. n.).

58 == Az MSZMP KB 1989. évi jegyzőkönyvei. 1. kötet, 1993: 762.

59 == Uo. 763.

60 == Uo. 759.

61 == Grósz, 1996.

62 == Vitézy László személyes közlése. (Vitézy az 1990-es évek elején többórás életútinterjút rögzített Grósz Károllyal. A rögzített beszélgetés szünetében mondta el Grósz Károly Vitézy Lászlónak a „bőröndös” történetet, amely ekképpen fennmaradhatott az utókor számára. [Vitézy László-interjú, 2020.]

=== Levéltári-múzeumi források ===

M-KS 288. f. Magyar Szocialista Munkáspárt központi szervei
4. cs. Központi Bizottság
5. cs. Politikai Bizottság
47. cs. Kádár János titkársága

Az MSZMP PB üléseinek hangfelvételei; dobozazonosító: M/236; M/243

A Móra Ferenc Múzeum Fotógyűjtemény Enyedi Zoltán-hagyaték (MFM-E)

=== Kiadott források ===

Az MSZMP KB 1989. évi jegyzőkönyvei. I. kötet, 1993

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei. I. kötet. Kötetszerkesztő: Soós László. Budapest, Magyar Országos Levéltár.

Grósz Károly-életútinterjú (é. n.)
Életútinterjú Grósz Károllyal. Készítette: Vitézy László. Kézirat.

Országgyűlési napló, 1985–1990
Az 1985. június 28-ára összehívott Országgyűlés naplója, 1985–1990. I–II. kötet.
Budapest, 1998.

=== A szerző által készített interjúk ===

Barabás János; Budapest, 2020. március 11.
Király Zoltán; Budapest, 2019. február 12.
Medgyessy Péter; telefonos interjú, 2020. április 7.
Tömpe István; online interjú, 2020. március.
Vitézy László; telefonos interjú, 2020. április 24.

==== Hivatkozott irodalom ====

Aczél, 1999

Aczél György: Egy Kádár-portré töredékei. Szerkesztette: Révész Sándor.
Beszélő, 10. sz. 101–129.

Baráth–Rainer (szerk.), 2000

Baráth Magdolna – Rainer M. János (szerk.): *Gorbacsov tárgyalásai magyar vezetőikkel. Dokumentumok az egykori SZKP és MSZMP archívumaiból 1985–1991.* Budapest, 1956-os Intézet.

Berecz, 2012

Berecz János: *Kádár élt...* 2. Elektronikus könyv. Budapest, Duna International.

Bodzabán–Szalay (szerk.), 1994

Bodzabán István – Szalay Antal (szerk.): *A puha diktatúrától a kemény demokráciáig.* Budapest, Pelikán Kiadó.

Csaba, 1992

Csaba László: Költészet és valóság a magyar gazdaságpolitikában. *Valóság*, II. sz. 1–18.

Feitl, 2019

Feitl István: *Az államszocialista korszak parlamentje.* Budapest, Országház Könyvkiadó.

Gaugh, 2006

Gaugh, Roger: *Kádár János, a jó elvtárs?* Budapest, J LX Kiadó.

Grósz, 1993

Grósz Károly: Tévedni mindig lehet. Orosz József interjúja.
Népszava, augusztus 19., 8.

Grósz, 1995

Grósz Károly: Az utolsó főtitkár. Bokor Péter interjúja. *Mozgó Világ*, 6. sz. 29–47.

Grósz, 1996

Grósz Károly: A rögös úton mi indultunk el. *Népszava*, január 11., 1–8.

Huszár, 2003

Huszár Tibor: *Kádár János politikai életrajza. 1957. november – 1989. június.* 2 kötet.
Budapest, Szabad Tér Kiadó – Kossuth Kiadó.

Huszár (szerk.), 2002
Huszár Tibor (szerk.): *Kedves, jó Kádár elvtárs. Válogatás Kádár János levelezéséből 1954–1989.* Budapest, Osiris Kiadó.

Király, 2010
Király Zoltán: *Azok a daliás idők.* Budapest, Mediacom.

Lendvai, 1990
Lendvai, Paul: *Magyarország kívülről, avagy a túlélés művészete.* Budapest, Láng Kiadó.

Lengyel, 2014
Lengyel László: *A szabadság melankóliája.* Budapest, Kossuth Kiadó.

Pavlovits, 2017
Pavlovits Miklós: *Aradtól az Országgyűlésig. Pavlovits Miklós interjúja Szabad Györggyel 1991–1992.* Budapest, Magvető Kiadó.

Ripp, 2006
Ripp Zoltán: *Rendszerváltozás Magyarországon 1987–1990.* Budapest, Napvilág Kiadó.

Romsics, 2003
Romsics Ignác: *Volt egyszer egy rendszerváltozás.* Budapest, Rubicon-könyvek.

Sztrapák, 2007
Sztrapák Ferenc: *Történelmi parlament – parlamenti történetek. Magyar nyitány. Régi képviselők a T. Házból (1985–1990).* Tata, Turulpressz.

Tőkés, 1998
Tőkés Rudolf: *A kialakított forradalom.* Budapest, Kossuth Kiadó.

Tömpe, 2015
Tömpe István: *Az elitek árulása.* Budapest, Noran Libro.

Kulcsszavak

=====

Kádár János, MSZMP, rendszerváltás

/ “The doctor says that my problem is that I keep thinking of my own responsibility” /

Kádár’s angry and frightened look and the foreboding of his fall

In his parliamentary speech on 25 June 1987, Member of Parliament Zoltán Király raised the question of who was responsible for the difficult situation in the country. János Kádár had been the head of Hungary for 31 years so this situation could affect the Secretary General quite sensitively, as Király spoke about the investigation of the mistakes made and called for an “in-depth” analysis of recent processes and an “accurate” identification of responsibility. It was clear to everyone that once the issue of responsibility was included in the agenda, the idea could push János Kádár on a forced path. Kádár was affected by Király’s line of thought: the responsibility raised by the MP was also acknowledged by the aged Secretary General on 16 September, in his last parliamentary speech. The paper explores these historical and human processes.
